

ВТРАТИ ОСВІТИ І НАУКИ

ЯВОНЕНКО ОЛЕКСАНДР ФЕДOTOVИЧ

(04.12.1939-15.05.2009)

учений, педагог, гуманіст – просто «ВЕЛИКА ЛЮДИНА»

*«У кожного - своя зірка. З народженням вона
з'являється на небі. Зі смертю вона падає...
Туди йде дух померлого, що значною мірою
визначається його діями на Землі...»*

Григорій Сковорода

Серед імен сучасників, які збагатили біологічну, сільськогосподарську та педагогічну науки та українську вищу освіту, почесне місце належить видатному вченому, педагогові й гуманісту, доктору біологічних наук, професору, членові-кореспонденту АПН України, заслуженому працівникові народної освіти Української РСР, Олександрові Федотовичу Явоненку.

Наукові здобутки О.Ф. Явоненка та його школи – це ціла епоха в розвитку біохімії: його ідеї, теорії, концепції, відкриття значною мірою збагатили біохімію жуйних тварин та фізіологію і біохімію гідробіонтів, розширили їх горизонти, сприяли формуванню нової генерації біохіміків та висококваліфікованих викладачів і організаторів освітньої галузі. Всім своїм життям Олександр Федотович довів свою безмежну любов до України й людей. Його життя – це приклад самовідданого служіння людству та науці.

Народився Олександр Федотович Явоненко 4 грудня 1939 року в родині колгоспників на Миколаївщині (с. Новомиколаївка, Єланецький р-н, Миколаївська обл.). Залишившись у однорічному віці без батька, юний Олександр росте і формується в середовищі українського колгоспного села, дитиною переживає події Великої Вітчизняної війни, після якої з 1947р. до 1954р. навчається у Новомиколаївській семирічній школі, а з 1954р. до 1957 р. – у Тернавській середній школі Жовтневого району Миколаївської обл. У неофіційних записках та усних спогадах Олександр Федотович завжди згадував цей період свого життя з великою вдячністю та шанобою до матері Катерини Михайлівни (1897-1973 рр.) і старшого брата Явоненка Миколи Федотовича 1922 р.н. – учителя сільської школи, які виховали, дали добру освіту та спрямували допитливого юнака у велике творче життя.

Після закінчення середньої школи у 1957 році він здобуває вищу освіту, закінчивши у 1962 році зоотехнічний факультет Херсонського сільськогосподарського інституту. Після короткотривалої практичної роботи асистентом кафедри анатомії, фізіології і біохімії Херсонського сільгоспінституту (05.1962-11.1963) молодий зоотехнік прагне глибокого пізнання процесів життя на молекулярному рівні і тому у 1963 році вступає до аспірантури при УНДІ фізіології та біохімії сільськогосподарських тварин АНУ (лабораторія обміну речовин) у м. Львові, яку успішно закінчує у 1966р. захистом кандидатської дисертації у жовтні цього ж року. З 11.1966р. до 03.1967 р. – старший науковий працівник Київської дослідної станції тваринництва (с. Терезіно Київської обл.). У період 04.-08.1967 р. Явоненко О.Ф. – старший викладач, з 09.1967р. до 02.1973р. – завідувач кафедри хімії, з 02.1973р. до 08.1974р. – проректор з наукової роботи Херсонського державного педагогічного інституту. У вересні 1969 року О.Ф. Явоненку присвоєно вчене звання доцента кафедри хімії. Активно працюючи на викладацькій та адміністративній ниві, молодий науковець продовжує цікаві дослідження в царині біохімії травлення та симбіотичної мікрофлори рубця жуйних тварин. Плідна праця молодого науковця у жовтні 1974 р. завершується захистом докторської дисертації на тему «Роль стінки рубця в азотистому обміні великої рогатої худоби і овець» з спеціальності «біохімія» у УНДІ фізіології та біохімії сільськогосподарських тварин АНУ (диплом доктора наук за № 002169 МБЛ Вищої Атестаційної Комісії СРСР від 21 лютого 1975 року).

Керівником і кандидатської, і докторської дисертацій О.Ф. Явоненка був видатний український вчений і талановитий наставник, доктор біологічних наук, професор, член-кореспондент Академії наук Української РСР Степан Зенонович Гжицький (14.01.1900-19.08.1976), який сформував виплекав плеяду талановитих біохіміків с/г тварин, завжди побатьківськи ставився до своїх вихованців – молодих вчених. Значну дешицу людяності, інтелігентності, працьовитості, прагнення до постійного пошуку та самовдосконалення в собі Олександр Федотович завдячував саме Степану Зеноновичу, якого вважав своїм другим батьком, найкращим учителем і прикладом-дороговказом.

Успішний науковець та педагог, який мав на той час 35 наукових та науково-педагогічних праць у провідних виданнях, не міг бути непоміченим як педагогічною і науковою громадськістю, так і керівниками освітньої галузі. У характеристиці Олександра Федотовича, підготовленій керівництвом Херсонського державного педагогічного інституту ім. Н.К. Крупської навесні 1974 р., відзначається дисциплінованість, старанність, авторитетність, широкий науковий світогляд та педагогічний і організаторський хист О.Ф. Явоненка. Тому 26 серпня 1974 року Олександр Федотович призначений ректором Тернопільського державного педагогічного інституту. На цій посаді Явоненко О.Ф. працював до 12 січня 1982 року. Одночасно з цим 16 вересня 1975 року Олександр Федотович обраний за конкурсом на посаду завідувача кафедри хімії Тернопільського державного педагогічного інституту. У 1976 році кафедра хімії була поділена на кафедри неорганічної та органічної і біологічної хімії, які відповідно очолювали доц. Куратова Т.С. (1976-1984) та проф. Явоненко О.Ф. (1976-1982). 15 жовтня 1976 року Явоненку О.Ф. присвоєно вчене звання професора кафедри органічної і біологічної хімії Тернопільського державного педагогічного інституту.

Під час роботи у Тернополі О.Ф. Явоненком започатковується практично новий на той час науковий напрямок досліджень – екологічна біохімія тварин, переважно гідробіонтів, що згодом формується в потужну наукову школу, яка поширилася за межі вперше створеної Олександром Федотовичем лабораторії екологічної біохімії у Тернополі.

Крім того, саме в Тернопільському педінституті розкривається організаторський талант О.Ф. Явоненка. Завдяки його ініціативі відкриваються нові спеціальності, факультети, кафедри, активізується підготовка науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації – докторів та кандидатів наук, в дуже короткі строки здійснюється будівництво нового, на той час грандіозного за масштабами, навчального корпусу та бібліотеки інституту, будується ряд гуртожитків для студентів, укріплюється матеріальна база для навчального процесу та, особливо, для експериментальних наукових досліджень. Як природник, Олександр Федотович розумів, що саме природничі науки та технології (математика, фізика, хімія, біологія, географія, інженерно-технологічні науки) є основою науково-технологічного та соціального розвитку держави, а фундаментальна природнича підготовка вчителів є запорукою формування їх світогляду та фахових знань на все життя. Закладені О.Ф. Явоненком в цей період ідеї, здійснені ним організаційні заходи та створення ним згуртованої команди активних, відповідальних і творчо працюючих виконавців послужили основою для розвитку та утвердження як, насамперед, Тернопільського педагогічного інституту (тепер Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка), що із «периферійної вчительської школи» розвинувся в знаний в Україні та далеко за її межами центр підготовки вчителів та науково-педагогічних кадрів, так і були прикладом для розвитку педагогічної освіти і науки в Україні загалом.

Адміністративну, викладацьку та наукову діяльність Явоненко О.Ф. успішно поєднує з громадською роботою як керівник обласної організації «Товариства Знання» та член Тернопільського обласного комітету КПУ. У період 03.1976-01.82 рр. – депутат Тернопільської міськради народних депутатів.

За самовіддану, активну працю Явоненко Олександр Федотович Постановою Президії Верховної Ради України 18 травня 1978 року нагороджений орденом «Трудового Червоно Прапора».

12 січня 1982 р. наказом Міністерства освіти Української РСР (№ 22-к) професора Явоненка О.Ф. призначено на посаду ректора Чернігівського державного педагогічного інституту ім. Т.Г. Шевченка (з 03.1998 - Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка), на якій він пропрацював до квітня 2005 року. Упродовж 1983-1993 рр. – депутат Чернігівської міськради народних депутатів.

В Чернігові талант Явоненка О.Ф., в отой час вже зрілого науковця, педагога, організатора науки і освіти, розквітає багатогранням барв, різноманіттям ідей та справ. Олександр Федотович у приватному спілкуванні якось згадував, що йому не зовсім хотілося і було трохи лячно змінювати «насаджене» місце у Тернополі, було шкода кидати сформований ним колектив та створену навчально-наукову базу, бо у Чернігівському педінституті, що мав

свої глибокі традиції і серйозні науково-педагогічні досягнення, проте і деякі проблеми становлення, він міг бути прийнятий колективом насторожено. Проте творча, діяльна натура Явоненка О.Ф. швидко пододала всі упередження і з новою енергією, використовуючи багатий досвід попередньої роботи, на новому місці Олександр Федотович береться до знайомої йому справи. У 1982 році за ініціативою Олександра Федотовича здійснюється перший набір вчителів хімії і біології у Чернігівському державному педагогічному інституті, а згодом у 1983 році створюється хіміко-біологічний факультет, що тепер є одним з найвідоміших в справі підготовки вчителів та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в галузі біології, хімії та екології в освітянському полі вищої освіти України. О.Ф. Явоненко у Чернігівському державному педагогічному інституті ім. Т.Г. Шевченка створює сучасну навчально-матеріальну базу та науково-методичне забезпечення вищої педагогічної освіти, розвиває започатковані під час роботи у м. Тернополі наукові дослідження у царині біохімії та екологічної фізіології і біохімії гідробіонтів, формуючи нову наукову лабораторію відповідного профілю. Саме вона відіграла значну роль у підготовці наукових кадрів. На факультет та у лабораторію прийшла частина працівників, які переїхали разом з О.Ф. Явоненком з Тернополя (Б.В. Яковенко, В.В. Грубінко, Т.С. Куратова), та працівники новоствореного у Чернігівському педінституті хіміко-біологічного факультету (О.П. Третяк, В.І. Горностай, І.А. Єгорова, І.П. Фесенко, згодом С.В. Грузнова, А.М. Демченко, А.О. Жиденко, І.М. Курмакова, М.Г. Пархоменко, П.В. Самойленко, В.Л. Шевченко та ін.), пізніше – випускники ЧДП ім. Т.Г. Шевченка (І.М. Коновець, О.С. Смольський та ін.). Разом з тим у Тернопільському педуніверситеті продовжувала успішно функціонувати і розвиватися створена Явоненком О.Ф. лабораторія у складі відомих нині вчених і педагогів В.З. Куранта, О.Б. Столяр, Л.М. Романишиної, С.В. Крутовського, Р.М. Шандрука та ін. Олександр Федотович розумів, що молоді науковці – це майбутнє освіти і науки, тому постійно турбувався, щоб вони мали перспективи росту. Він любив молодь, і вона любила його, проте це не заважало Явоненку бути дуже вимогливим. Завжди передбачливий, він захоплював молодих дослідників своїми ідеями й оптимізмом, а вони глибоко шанували його мудрість, освіченість та ерудицію. Завдяки своїм талантам, величезній працелюбості та працездатності О.Ф. Явоненко «як магніт» притягував до себе молодих науковців, без наказу та особливих прохань, а тільки «мудрим поглядом» надихав на організаційну роботу та проведення наукових досліджень, сприяв їх здійсненню та влучно, точно і корисно підказував як інтерпретувати їх результати, в якому ключі готувати наукову статтю та як захищати свої наукові положення на конференціях. Олександр Федотович ніколи не правив рукописів статей чи дисертацій своїх учнів, він лише казав про те, що і де йому не подобається у інтерпретаціях чи виразах, залишаючи поле для творчості, саморозвитку та самовдосконалення нам – молодим науковцям. Інколи це нам не зовсім подобалося, але дуже швидко ми розуміли, що саме завдяки такій тактиці Олександра Федотовича швидко опанували «ази» наукової творчості та виробили в себе відповідальність за науковий результат і його офіційне представлення, що сприяло швидкому формуванню кваліфікації дослідника.

Разом з тим, справжній науковець ніколи не обмежується тільки сферою «чистої науки». Володіючи філософським мисленням, О.Ф. Явоненко так само плідно, активно і професійно вирішує проблеми методики вищої освіти, її інноваційних напрямків, насамперед нової і виключно актуальної в середині 80-х років ХХ ст. проблеми інформатизації освіти і науки. Тому з 1986 року він стає членом президії Науково-методичної ради з хімії Міністерства освіти СРСР, членом президії Українського біохімічного товариства (з 1992), Академіком Міжнародної кадрової академії (з 1999). 30.03.1994 року Явоненко Олександр Федотович обраний Відділення педагогіки і психології вищої школи членом-кореспондентом Академії педагогічних наук України.

Автор, співавтор понад 200 наукових праць з біохімії і психолого-педагогічної тематики, зокрема навчальних посібників: "Химия и биологическая химия" (1988, співав.), "Біохімія" (2000, співав.), пакету програм з використання персонального комп'ютера для тренажу і контролю знань з біохімії (1988, співав.).

За видатні заслуги і високі досягнення в праці, підготовку високопрофесійних

педагогічних кадрів О.Ф. Явоненко нагороджений орденами: Трудового Червоного Прапора (1978), «За заслуги» III ст. (1999); медалями: «А.С. Макаренко» (1981), «Ветеран праці» (1986), «За заслуги в освіті» (1989); Заслужений працівник народної освіти України (1991), Відмінник освіти України (1999).

Олександр Федотович був керівником від Бога. Він уособлював найкращі якості керівника. Його природна мудрість, передбачливість і здатність до виваженого ризику, надзвичайна інтуїція та талант генерувати ідеї разом з умінням інтелігентно керувати колективом і підбирати на відповідні посади необхідних фахівців були запорукою досягнень очолюваних ним колективів. Своєю натхненною працею, ентузіазмом, щирістю і просто людською доброзичливістю він надихав кожного працівника на нові успіхи в роботі. Олександр Федотович володів великим педагогічним хистом, умів передавати учням свої знання, швидко захоплювався та залучав до науки молодь, користувався великою любов'ю та глибокою повагою студентів та працівників. Навіть коли офіційно прізвище Явоненка не значилося у дисертації як консультанта чи керівника роботи, всі розуміли, що постать, дух творчості, ідеї та чисто людські поради Явоненка О.Ф. в цій науковій роботі присутні. Підготувавши 5 докторів і понад тридцять кандидатів наук, Олександр Федотович став фундатором школи екологічної біохімії, спочатку тварин, а тепер – і рослин. Його учнями є доктори наук, професори Б.В. Яковенко, В.В. Грубінко, Л.М. Романишина, В.З. Курант, О.Б. Столяр та багато кандидатів наук, доцентів.

Крім прекрасних науковців О.Ф. Явоненко виховав плеяду добрих адміністраторів, які зреалізували свій організаторський талант, а ряд з них продовжують успішно працювати на різних керівних посадах у державних та освітніх установах, зокрема, під час роботи у м. Тернополі: М.М. Алексієвець, М.М. Барна, І.М. Бутницький, М.І. Герц, І.С. Грибчук, С.Й. Грушко, Й.М. Гушулей, Г.Й. Кікець, П.С. Коріненко, В.П. Кравець, З.Я. Крайнер, Т.С. Куратова, А.М. Ломакович, І.А. Нагачевський, Ю.Ю. Свідерській, Й.М. Свинко, Ю.М. Трофим'як, Б.М. Шиян та ін.; під час роботи у м. Чернігові: М.І. Акіменко, М.І. Гриценко, О.В. Бобир, В.О. Дятлов, М.Я. Ігнатенко, В.Г. Клипа, О.Б. Коваленко, Л.М. Кузьомко, В.М. Левківський, М.О. Носко, М.О. Рудько, М.А. Скок, О.І. Соколенко, С.М. Суярко, В.Ф. Савченко, В.М. Тандура, О.П. Третяк, О.К. Пронніков, М.І. Шевченко, Б.В. Яковенко та ін.

Його діяльна натура, здавалося, не піддавалася впливу часу. Для нього не існувало такого поняття, як «заслужений відпочинок». Одну форму діяльності змінював іншою: адміністративна робота, лекції, заняття зі студентами, робота на кафедрі. Вік, звісно, давався взнаки, але лише меншою витривалістю та ледве помітною втомою.

Олександр Федотовичу було властиве ідеальне розуміння прекрасного та гармонії. У житті він був естетом: вишукано одягався, розумівся на живописі. Стіни його квартири, робочих кабінетів заповнювали художні полотна. Він любив природу, відпочивав, працюючи на дачі. Педантичність та акуратність також були його характерними рисами.

Він був людиною щедрої вдачі. Демократичність Олександра Федотовича виражалася навіть в тому, що він міг вислухати працівника, аспіранта чи студента просто в коридорі по дорозі з лекційної аудиторії до робочого кабінету, підписати при цьому якогось документа та дати пораду. Проте це не було ні панібратством, ні виконанням формального начальницького обов'язку. Надзвичайну чуйність, теплоту й сердечність Олександра Федотовича цінував кожний, хто знав цю дивовижну людину, так само високо, як і його ерудицію та науковий талант. Усе життя він про когось турбувався, за когось хвилювався, за когось просив, комусь щось слав або віз, і у своїй сердечності та щедрості не знав меж. Не можемо сказати, хто був найкращим другом Олександра Явоненка, про це знав тільки він сам. Він не віддавав переваг жодному з нас, крім, звичайно, родини, принаймні зовні це не показував, бо любив, цинив і поважав всіх людей, допомагав їм, а недобррозумливцям прощав і не вмів на них гніватися.

О.Ф. Явоненко відійшов у вічність 15 травня 2009 року, погожого дня, коли глибоко дихається весняною свіжістю під яскравим сонцем. Поховали його на Чернігівському цвинтарі у с. Яцево, де, на жаль вже спочивають його дружина Олена Сильвестрівна та син Сергій, – всі поруч, ніби в житті, як це донедавна було у їх прекрасній і дружній родині Явоненків, яка завжди була зразком взаєморозуміння, любові і взаємоповаги. Піклування Олександра

Федотовича про дружину, дітей та онуків було чимось більшим, ніж любов до рідних, взірцем для будь-якої родини. І цим він нас також вчив, і тут він показував приклад.

В одній з траурних промов на поминальній панахиді «Велику Людину» **ЯВОНЕНКА ОЛЕКСАНДРА ФЕДОТОВИЧА** порівняли з зіркою, що увірвалася у цей світ для того, щоб по дорозі короткого, невичерпаного за потенціалом, але насиченого, чесного і самовідданого життя, віддати частки(іскорки) полум'я його життя і талану іншим та запалити цю творчість і життєдайність у рідних, друзів, учнів, колег і всіх тих, з ким він працював і спілкувався. «Ми розібрали цей вогонь – тому він і згорів».

Вічна йому пам'ять!

*Учні
Василь Грубінко
Володимир Курхант*